

УДК 883.3(09)“20”

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/57-1-29>

Ірина ДМИТРІВ,

orcid.org/0000-0003-0937-1070

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української літератури та теорії літератури
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Дрогобич, Львівська область, Україна) ira.myrna@gmail.com

Віра КОЗАЧОК,

orcid.org/0000-0002-4355-9328

викладач кафедри української літератури та теорії літератури
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Дрогобич, Львівська область, Україна) virusik89@ukr.net

ХУДОЖНЯ РЕЦЕПЦІЯ КАТОЛИЦЬКОЇ МЕСИ У ТВОРЧОСТІ БОГДАНА ІГОРЯ АНТОНИЧА

У статті розглядається вплив католицької Меси на творчість Богдана Ігоря Антонича. Особлива увага присвячена збірці релігійної поезії «Велика гармонія», яку літературознавці ідентифікують як своєрідну розгорнуту молитву. Такі вірші, як «*Ut in omnibus glorificetur Deus*», «*Veni Sancte Spiritus*», «*Gloria in excelsis*», «*Salve Regina*», «*Te Deum laudamus*», «*Deus Magnificus*», «*Agnus Dei*», «*Litania*», «*Veni Creator*», «*Ave Maria*», «*Mater Dolorosa*», «*Confiteor*», закорінюючись у біблійно-літургійну традицію Церкви, творять авторську поетичну версію Меси. Виховання Богдана Ігоря Антонича у священничій родині стало однією з причин заглиблення поета в релігійну тематику. Художні рефлексії митця на тему віри відзначаються потужним особистим струменем. Ліричний герой Антоничевої поезії завжди говорить про свій власний досвід богопізнання та богоспілкування. Він індивідуально переживає кожне велике свято, зосереджуючись на своєму серці. Хоча у «Великій гармонії» домінують новозавітні мотиви, поет має особливе замилування в темі сотворення світу, щоби більше, додає в цій події аналогію з літературною творчістю. Для того, щоб передати дух Меси, її велич, таїнственність, сакральність, Антонич послуговується численними художньо-стилістичними засобами. Він творить несподівані метафори, використовує анафору, епіфору, художній звукопис, передає експресію за допомогою риторичних окликів, звертань, рефренів. Високий художній рівень поезії дає змогу говорити про музичність Антоничевих творів, їх співвіднесеність із релігійними псалмами та гімнами, прикметно, що окремі з них покладені на музику. Отже, у творах Богдана Ігоря Антонича простежується глибокий зв'язок з піснеспівами Божественної Літургії, які набули нового звучання завдяки оригінальній художній інтерпретації талановитого українського поета.

Ключові слова: Богдан Ігор Антонич, «Велика гармонія», Свята Меса, Святе Письмо, поетика.

Iryna DMYTRIV,

orcid.org/0000-0003-0937-1070

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor at the Department of Ukrainian Literature and Theory of Literature
Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University
(Drohobych, Lviv region, Ukraine) ira.myrna@gmail.com

Vira KOZACHOK,

orcid.org/0000-0002-4355-9328

Lecturer at the Department of Ukrainian Literature and Theory of Literature
Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University
(Drohobych, Lviv region, Ukraine) virusik89@ukr.net

ARTISTIC RECEPTION OF THE CATHOLIC MASS IN THE CREATIVE WORK OF BOHDAN IHOR ANTONYCH

The article examines the influence of the Catholic Mass on the creative work of Bohdan Ihor Antonych. Special attention is devoted to the collection of religious poetry «Great Harmony», which literary experts identify as a kind of original extended prayer. Such verses as «*Ut in omnibus glorificetur Deus*», «*Veni Sancte Spiritus*», «*Gloria in excelsis*», «*Salve Regina*», «*Te Deum laudamus*», «*Deus Magnificus*», «*Agnus Dei*», «*Litania*», «*Veni Creator*», «*Ave Maria*»,

«Mater Dolorosa», «Confiteor», being rooted in the biblical and liturgical tradition of the Church, create the author's poetic version of the Mass. Bohdan Ihor Antonych's upbringing in a priest's family became one of the reasons for the poet's immersion in religious themes. His artistic reflections on the theme of faith are marked by a powerful personal stream. The lyrical hero of Antonych's poetry always speaks about his own experience of knowing God and communicating with God. He individually experiences every great holiday, focusing on his heart. Although the New Testament motifs dominate in the «Great Harmony», the poet has a special fondness for the theme of the creation of the world, at most, he sees an analogy with literary creative work in this event. Antonych uses numerous artistic and stylistic means to convey the spirit of the Mass, its grandeur, sacramentality, sacredness. He creates unexpected metaphors, uses anaphora, epiphora, artistic sound recording, conveys expression with the help of rhetorical exclamations, appeals, refrains. The high artistic level of the poetry makes it possible to talk about the musicality of Antonych's works, their correlation with religious psalms and hymns; it is noteworthy that some of them are set on music. So, in the works of Bohdan Igor Antonych, there is a deep connection with the hymns of the Divine Liturgy, which acquired a new sound thanks to the original artistic interpretation of the talented Ukrainian poet.

Key words: Bohdan Ihor Antonych, «Great Harmony», Holy Mass, Holy Scripture, poetics.

Постановка проблеми. Поетична творчість Богдана Ігоря Антонича викликає щораз більше зацікавлення серед літературознавців завдяки неповторності художньо-образного осмислення дійсності та винятковій глибині релігійного світосприйняття. Їй притаманна жанрова багатогранність, широка палітра художньо-стильових засобів, непересічна оригінальність в інтерпретації вічних образів, мотивів, символів. Та все ж, попри різноплановість літературознавчих студій на тему Антонича, його творчість містить багатий матеріал для нових роздумів. Ідеться, зокрема, про діалог Антоничевої творчості з літургійними піснями Католицької Церкви. У цьому й полягає **актуальність** нашого дослідження, позаяк в українському літературознавстві така проблема поставлена вперше.

Аналіз досліджень. Як уже зазначалося, упродовж останніх десятиліть до творчості Антонича зверталось чимало літературознавців (М. Ільницький, В. Сулима, Яр Славутич, С. Гординський, Я. Рубан, Л. Стефановська, І. Руснак, І. Калинець, М. Новикова, Е. Соловей, Ю. Андрухович, О. Пономаренко, Д. Дроздовський та інші). У полі зору дослідників – особливості художнього світосприйняття поета, соціокультурний контекст творчості, біографія митця, мовно-стильовий аналіз тощо. Релігійно-християнські мотиви в поезії Антонича представлені у працях І. Бетко, І. Дмитрів, М. Найдана, Г. Токмань, Е. Папли та інших, проте не можемо вважати цю тему вичерпаною, адже художнє мислення поета – багата скарбниця не для одного покоління дослідників.

Мета статті – висвітлити вплив католицької Меси на творчість Богдана Ігоря Антонича, простежити спорідненість віршів зі збірки «Велика гармонія» з літургійними гімнами.

Виклад основного матеріалу. Богдан Ігор Антонич – син греко-католицького священника Василя Антонича (Кота) з Лемківщини. Саме родинному середовищу завдячує поет обізнаність

із християнською літургійною традицією східного й західного обрядів. Антонич часто ділився з читачем різними аспектами свого релігійного світогляду, проте християнські мотиви творчості найповніше сконцентровано у збірці «Велика гармонія», яка не була видана за життя автора, можливо, з огляду на інтимність поетового богосмислення й богоспілкування. Майже всі вірші, які увійшли до «Великої гармонії», були написані упродовж березня–червня 1932 року (однією датою може бути підписано навіть 3–4 вірші) і подані у збірці переважно в хронологічному порядку.

Більшість віршів у «Великій гармонії» мають заголовки грецькою та латинською мовами. Можливо, у такий спосіб поет декларує дотичність до східної та західної гілок християнства. Зважаючи на тему та мету нашої статті, зосередимо увагу на дослідженні впливу саме католицької Меси на поезію Богдана Ігоря Антонича. Михайло Найдан зазначає: «Латинська Служба Божа охоплює низку з п'яти незмінних гімнів: 1) Kyrie Eleison, 2) Gloria in Excelsis, 3) Credo, 4) Sanctus, 5) Agnus Dei. Ці п'ять гімнів дали заголовок віршам збірки, хоч і в іншому порядку, ніж вони з'являються у Службі Божій. Найбільше вражає те, що григоріанський спів «Kyrie Eleison» («Господи, помилуй») вміщено наприкінці збірки – після нього маємо лише три вірші («Magnificat», «Ars poetica» та «Salve Regina»). «Велика гармонія», фактично, насичена образами із латинської Служби, а також з молитов, пісень, псалмів, зокрема григоріанських співів, які переважали в латинській літургії до реформ Другого Ватиканського собору. Звернімо увагу на заголовки: «Veni Sancte Spiritus», «Amen», «Deus Magnificus», «Te Deum Laudamus», «Veni Creator», «Confiteor», «Mater Dolorosa», «Credo», «Mater Gloriosa» та «Salve Regina». Більшість віршів із цієї збірки зосереджені на літургійних музичних формах, які й дали поштовх Антоничевим розмірковуванням» (Найдан, 2007: 22).

Кожна латинська Меса розпочинається обрядом покаяння – «Confiteor». Це коротка молитва, під час якої людина, прикликаючи на заступництво Пресвяту Богородицю, ангелів і святих, визнає свою провину перед Богом, перепрошує за гріхи й переступи. Цей акт слугує своєрідним упровадженням до молитви прохання, подяки і прослави, адже лише очищена покаянням людина може приступати до святощів.

У творі Антонича «Confiteor» ліричний герой визнає перед Богом свою гордість («Пишна гордість зухвала та сміла / полонила мене, обійняла в кліщі» (Антонич, 2009: 103)), яка має різні вияви: богоборство («Я боровся із Богом завзято, не хотів похилити стрункого чола» (Антонич, 2009: 103)), тілесність («Я співав боготворення тіла / та благав Його: визволь мене від душі» (Антонич, 2009: 103)), самовпевненість («Лиш на власнім безумстві опертий, / я бажав увесь шлях перейти тільки сам. / Без хитання в наближення смерті / навіть небо відштовхував, п'яний життям» (Антонич, 2009: 103)).

Духовну боротьбу переживає кожен християнин, але митець найчастіше стикається зі спокусою гордості, яка нерідко набирає форм богоборства. Про це йдеться у старозавітній книзі Буття: «І зостався Яків сам. І боровся з ним якийсь Муж, аж поки не зійшла досвітня зоря (...). І сказав: “Не Яків буде називатися вже ймення твоє, але Ізраїль, бо ти боровся з Богом”» (Бут. 32, 25.39). Подібні мотиви прочитуються також у «Confiteor» Шарля Бодлера. Період духовного становлення, коли душа піддається спокусам і випробуванням, поет називає «молодечими штукарствами та герцями» (Антонич, 2009: 103), після яких приходить справжній життєвий досвід – духовна зрілість («А сьогодні я спілий, мов літом» (Антонич, 2009: 103)), ознакою якої є умиротворення серця, єднання з Богом і ближніми: «погодився із Богом та світом і знайшов досконалу гармонію в серці» (Антонич, 2009: 103). Отже, як слушно зауважує А. Пацьорек, у духовній боротьбі можна отримати багато ран, але завжди є шанс вийти з неї із благословенням (Пацьорек, 2004: 29).

У Месі покаянна молитва «Confiteor» фактично поєднується з наступною частиною «Kyrie eleison» (з гр. «Господи, помилуй»), яка набула особливого поширення в Церквах східного обряду. Літургісти вважають, що в ній «зібрана вся туга людини за Богом» (Соловій, 1999: 215). Вона є елементом і церковних богослужень (може повторюватися 1, 3, 12 або ж 40 разів), і приватних практик, зокрема як короткий варіант Ісусової молитви «Господи Ісусе Христе, Сину Божий, помилуй

мене, грішного (грішну)». Перша її частина, як висловлюються святі Отці, «містить у собі ціле Євангеліє», а друга – «зображає історію нашої немочі та гріховності» (Щирі розповіді Прочанина, 2005: 124–125). Молитва «Господи, помилуй!» народилася ще у Старому Завіті. У різних модифікаціях її можна відчитати у Псалтирі, але довершеного сенсу вона набула в Євангелії, коли Христос відповів на таку молитву чудами: прокажені зцілилися, молячись: «Ісусе, Наставнику, помилуй нас», а сліпеч у відповідь на молитву «Ісусе, Сину Давидів, змилуйся наді мною» отримав зір. Отже, «помилувати» і «милість» – це спільнокореневі слова, тому «помилувати» – це не тільки позбутися Божого гніву, а прагнення відчути Його любов. До речі, у грецькій мові слово «помилувати» походить від «елеон» – «олія», яка має лікувальні властивості – зменшує біль і загоює рани. «Неможливо поза цим словом (“помилуй мене”) мудріше, виразніше і суттєвіше виявити бажання і прохання бідної, грішної і смиренної душі. Жоден інший вислів не був би таким вичерпним і повним, як цей. Наприклад, якщо би сказати: “Прости мені!”, “Відпусти гріхи!”, “Відпусти беззаконня!”, “Загладь мої злочини!” – то все це висловлювало б одне тільки прохання про визволення від кари, спричинене страхом боязливої і недбалої душі. Але вислів “помилуй мене” означає не тільки викликане страхом бажання випросити прощення, але містить у собі справжнє голосіння синівської любови, що надіється на милосердя Боже і смиренно визнає своє безсилля. Зойк про помилування, не тільки про прощення гріхів, але й про зіслання милости, що проявляється в даруванні духовної сили від Бога, духа, який зміцнює нас у боротьбі зі спокусами й допомагає перемагати гріховну схильність» (Щирі розповіді Прочанина, 2005: 125).

У Церквах західного обряду «Кирие елейсон» – це літургійний піснеспів, що входить до ординарія Меси, він виконується після інтроїту, безпосередньо перед «Глорією». Прикметно, що Католицька Церква не перекладала цей гімн з грецької мови на латину, а послуговувалася транслітерованим варіантом.

До збірки «Велика гармонія» Богдана Ігоря Антонича увійшла поезія «Kyrie eleison!» Це молитва про дар слова («моїм устам вимову дай для Тебе милу», «моїм устам натхнення Божого дай силу», «моїм устам дай гостру мову легкокрилу», «моїм устам дай мову творчу, вільну, спілу» (Антонич, 2009: 112–113)) та помилування від духовної, а особливо творчої кризи («від мовчання ночі», «від тавра розпуки», «від

темноти зору», «від безсили слова» (Антонич, 2009: 112–113)). Поет подає молитву «Господи, помилуй» як рефрен. Такий прийом, з одного боку, відлунує до екстеній, у яких це прохання повторюється багато разів, а з іншого – увиразнює те, на чому поет дуже хоче наголосити.

Справжнє, глибоке покаєння породжує в серці людини не смуток, не безнадію, з нього народжується молитва славослов'я – прагнення величати Бога. Така закономірність наявна і в Месі, і у «Великій гармонії». У молитві Церкви прохально-покаяльна тональність поезії «Kyrige elejson» природно переливається у величання – «Gloria in excelsis».

«Gloria in excelsis Deo» (з лат. «Слава во вишніх Богу») – хвалебний гімн на честь Триєдиного Бога. У західній традиції входить до недільної і святкової Меси, у східній співвідноситься з т. зв. Великим славослов'ям та Малим славослов'ям, які співають на Утрені, Малому та Великому Повечір'ї тощо.

Перший рядок гімну «Слава во вишніх Богу і на землі мир в людях благовоління!» відлунує до Лк. 2:14 – це молитва ангелів, які з'явилися пастухам, щоб звістити про народження Месії. Далі йдуть стихи прослави Бога у Тройці, які переплітаються з проханнями, наприклад: «Благословенний Ти, Господи, навчи мене установ Твоїх», «Молюсь, Господи, змилуйся надо мною», «Навчи мене творити Твою волю, бо Ти Бог мій» (Велике славослов'я). Загалом молитва викликає піднесення, захоплення, духовне зворушення.

Поезія Богдана Ігоря Антонича «Gloria in excelsis» пов'язана з євангельськими текстами, у яких ідеться про народження Спасителя (Мт. 1, 18–2, 23; Лк. 2, 1–2, 40), адже вірш присвячено Різдву, хоча про це довідуємося лише з двох останніх рядків: «У жолобі мого серця / сьогодні народився Бог» (Антонич, 2009: 88). Ліричний герой перебуває у стані небаченої досі радості, якою хоче ділитися з іншими людьми. Причина такого екстатичного піднесення – народження Бога, і не просто у Вифлеємі Юдейському, а в смиренному серці поета, яке він метафорично називає жолобом. На перший погляд, важко простежити якісь аналогії з Великим чи Малим славослов'ям, проте у творі Антонича зауважуємо ту саму тональність екстатичної радості, яку неможливо втримати в собі – нею треба ділитися з іншими: обіймами («Обняти всіх людей / з великої, ясної радості» (Антонич, 2009: 87)), сміхом («До всіх гукати: гей, / сміятися безжурно, радо» (Антонич, 2009: 87)), співом («Ставайте в хор, вперед сопрани, / хай янгол диригентом буде» (Антонич,

2009: 87)). Ця радість виходить за межі етикетної, унормованої поведінки («Немов мале дитя, / плескати у долоні голосно, здорово. / Сьогодні без пуття, / сьогодні всі безглузді, всі обов'язково» (Антонич, 2009: 87)), подібно як колись цар Давид танцював перед Богом, хоча не всі сприймали його поведінку. Бог наповнює серце ліричного героя до такої міри, що він почувається зціленим від усіх ран. І лише в останніх рядках відкриває таємницю, що, чи радше Хто, змінив його життя. Після такого визнання Ісуса Христа Господом свого життя поет готовий до проголошення символу своєї віри, який має однойменну назву з одним із розділів Святої Меси, – «Credo» (з лат. «Вірую»). Це молитва, під час якої молільники визнають основні постулати своєї віри, сформульовані на Першому Нікейському соборі 325 р. та доповнені на Першому Константинопольському соборі 381 р.

Вірш Антонича «Credo (Віра, надія, любов, ч. 3)» декларує власні аксіоми духовного життя: «Вірю у віднову духа в купелі надії весняній», «Вірю у віднову духа крізь горючий куш», «Вірю, що надійде день нового об'явлення вогняний», «Вірю у велику несподіванку душі» (Антонич, 2009: 109).

І лише після визнання віри людина може приступати до найбільших святощів, до яких у Літургії впроваджує гімн «Sanctus»: «Свят, свят, свят Господь Саваот! Повне небо і земля слави Твоїєї! Осанна в вишніх! Благословен, Хто йде в ім'я Господне! Осанна в вишніх!» Як у східній, так і в західній традиціях він належить до єхаристійної частини і складається з двох частин. Перша частина «Свят, свят, свят Господь Саваот! Повне небо і земля слави Твоїєї!» відлунує до уривку з книги пророка Ісаї, у його видінні серафими, які оточували Божий Престол, співали таку пісню: «Свят, свят, свят Господь сил; вся земля повна Його слави!» (Іс. 6, 3). Друга частина «Осанна в вишніх! Благословен, Хто йде в ім'я Господне! Осанна в вишніх!» пригадує подію входу Ісуса Христа в Єрусалим: «Ті, що йшли попереду, і ті, що слідували ззаду, викликували: “Осанна! Благословен, Хто приходить в ім'я Господне!”» (Мр. 11, 9–10).

У «Великій гармонії» немає поезії з однойменною назвою «Sanctus», проте схожі мотиви простежуємо у віршах «Te Deum laudamus», «Deus Magnificus», «Veni Creator», «Te Deum laudamus, 2», «Magnificat». Поет славить всемогутність Творця, Який уприсутнюється у Своєму творінні й отримує від нього пісню хвали. Доволі часто в Антоничевих християнських віршах алю-

зійно звучить молитва «Марана Та» – «Господи, прийди!» (Уперше ця фраза вжита в Першому посланні апостола Павла до Коринтян (1 Кор. 16, 22), дехто вважає її еквівалентом уже згаданої Ісусової молитви). Вона висловлює віру в те, що Ісус Христос – Господь, Який повернеться в часі Парусії (Другого славного пришествя). Ця молитва тісно переплітається з рядками із Символу віри: «І вдруге прийде зі славою судити живих і мертвих, а Його Царству не буде кінця». Перші християни з радістю очікували на цю подію, не сприймали її як невідворотний фатум, а навпаки – просили в молитві наблизити час зустрічі люблячих осіб – Бога і людини.

Одним з основних розділів латинської Меси є гімн «Agnus Dei» – «Агнче Божий, що береш гріхи світу, помилуй нас!» Агнець Божий – старозавітний прообраз Ісуса Христа. У давні часи ягнят приносили в жертву Богові, але ця жертва була лише прообразом відкуплення, яке звершив Христос Своєю смертю на хресті: «Я, немов плохе ягнятко, що на заріз ведуть його» (Єр. 11, 19), «Його мордовано, та Він упокорявся і не розтуляв Своїх уст; немов ягня, що на заріз ведуть його» (Іс. 53, 7), «І будуть дивитись на Мене, Кого прокололи» (Зах. 12, 10).

У «Великій гармонії» подибуємо два твори з назвою «Agnus Dei»: «Я кидався в крутіж...» та «Ти не гордий орел сизокрилий...».

У вірші Антонича «Agnus Dei» («Я кидався в крутіж...») алюзійно присутній образ Доброго Пастиря, Який вирушає шукати овечку, що заблукала:

Я кидався в крутіж
захланно та дряпіжно
і поринав на дно
життя.
Ти йшов за мною теж
у доброті безмежній
і рятував на дні
життя.
Ти приходив щогід
спокійний та лагідний,
остерігав на дні
життя.
Коли моя зоря пірнула в млу,
Ти поборов принаду злу,
мене угору підійняв:
переможець – ягня (Антонич, 2009: 95–96).

У цьому творі поет ділиться особистим пережиттям Божественної любові, яка не керується законами людської логіки. Її прикмети перелічено в Першому посланні апостола Павла до Коринтян: «Любов – довготерпелива, любов – лагідна, вона не заздирить, любов не чваниться, не надимається, не бешкетує, не шукає свого, не поривається до гніву, не задумує зла; не тішиться, коли хтось чинить кривду, радіє правдою; все зносить, все перетерпить. Любов ніколи не переминає» (1 Кор. 13, 4–8).

У вірші «Agnus Dei» («Ти не гордий орел сизокрилий...») Христос не постає Богом грізним і караючим («Ти не гнів, Ти не грим, Ти не кара, (...) Ти не меч, не вогонь, не примара» (Антонич, 2009: 110)), а милостивим і всеблагим («тільки спів, тільки дім доброти та пробачення звук» (Антонич, 2009: 110)). Поет вибудовує апофатичні визначення Бога за допомогою частки «не». З цього приводу Ганна Токмань пише: «Заперечується Бог караючий, гнівний, такий, що жахає і завдає болю людині, утверджується Бог – любов, доброта, пробачення, Бог, який лле в душу радість і несе потіху й лік на все зло» (Токмань, 2002: 48). Отже, Агнець Божий, за біблійною традицією, є втіленням смирення й лагідності, самопожертви й відданості – саме на цих рисах християнського Бога прагнув зацентувати Антонич, коли ділився з читачем власним досвідом богопізнання.

Висновки. У збірці «Велика гармонія» Богдана Ігоря Антонича наявні поетичні переспіви основних частин Святої Меси: «Confiteor» – обряд покаяння; «Kyrie eleison» – «Господи, помилуй»; «Gloria» – «Слава во вишніх Богу»; «Credo» – Символ віри; «Sanctus» – «Свят, свят, свят»; «Agnus Dei» – «Агнець Божий». Як у літургійній традиції, так і у творах Антонича домінує молитва прослави, яку вважають найдосконалішою в богоспількуванні, адже тоді людина повністю розчиняється в Тому, Кому поклоняється, для себе ж не просить нічого. Такому піднесеному станові передує молитва покаяння, прохання й подяки. Окремі вірші з «Великої гармонії» – це художні стилізації молитов, псалмів, гимнів, у яких простежуємо тісний зв'язок зі Святим Письмом. Отже, збірку християнських віршів Антонича можемо трактувати як велику розгорнуту молитву, яка впроваджує читача в містичний досвід поетового богопізнання й богомислення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антонич Б. І. Повне зібрання творів. Передмова Миколи Ільницького; Упорядкування і коментарі Данила Ільницького. Львів: Літопис, 2009. 968 с.
2. Найдан М. Біографічний зарис про Богдана-Ігоря Антонича. *Богдан-Ігор Антонич «Велика гармонія»*. Переклад, передмова від перекладача і примітки Михайла Найдана. Львів: Літопис, 2007. С. 17–24.

3. Пацьорек А. Біблія для кожного і на кожен день: Старий Завіт. Переклад з польської Г. Теодорович. Львів: Свічадо, 2004. 356 с.
4. Соловій М., о. Божественна Літургія: Історія – розвиток – пояснення. Львів: Свічадо, 1999. 440 с.
5. Токмань Г. Збірка Б.-І. Антонича «Велика гармонія» у діалозі з екзистенціальним богослов'ям. *Слово і час*. 2002. № 12. С. 41–53.
6. Щирі розповіді Прочанина своєму духовному отцеві. Переклад з російської Д. Кічі. Львів: Свічадо, 2005. 232 с.

REFERENCES

1. Antonych B. I. Povne zibrannia tvoriv. [Complete collection of works]. Peredmova Mykoly Ilnytskoho; Uporiadkuvannia i komentari Danyla Ilnytskoho. Lviv: Litopys, 2009. 968 s. [in Ukrainian].
2. Naidan M. Biografichnyi zarys pro Bohdana-Ihoria Antonycha. [Biographical essay about Bohdan-Ihor Antonych]. *Bohdan-Ihor Antonych «Velyka harmoniia»*. Pereklad, peredmova vid perekladacha i prymitky Mykhaila Naidana. Lviv: Litopys, 2007. S. 17–24. [in Ukrainian].
3. Patsorek A. Bibliia dlia kozhnoho i na kozhen den: Staryi Zavit. [The Bible for everyone and for every day: the Old Testament]. Pereklad z polskoi H. Teodorovych. Lviv: Svichado, 2004. 356 s. [in Ukrainian].
4. Solovii M., o. Bozhestvenna Liturhiia: Istoriia – rozvytok – poiasnennia. [The Divine Liturgy: History – development – explanation]. Lviv: Svichado, 1999. 440 s. [in Ukrainian].
5. Tokman H. Zbirka B.-I. Antonycha «Velyka harmoniia» u dialozi z ekzystentsialnym bohosloviam. [The collection «Great Harmony» by B.-I. Antonych in dialogue with existential theology]. *Slovo i chas*. 2002. № 12. S. 41–53. [in Ukrainian].
6. Shchyri rozpovidi Prochanyna svoiemu dukhovnomu ottsevi. [Hermit's sincere stories to his spiritual father]. Pereklad z rosiiskoi D. Kichi. Lviv: Svichado, 2005. 232 s. [in Ukrainian].